

USTAŠE, NEMCI, ITALIJANI...

Rodena je 1925. godine u Dubrovniku, od oca Morica i majke Stele. Deda po majci prezivao se Finci i doselio se iz Sarajeva u Dubrovnik, gde je otvorio trgovinu. Umro je vrlo mlad. Njegova supruga, Mirjanina baka Mirjam, po kojoj je dobila ime, umrla je u Trstu posle tamo obavljene operacije. Po očevoj porodici, deda i baka i deo rodbine ostali su u Sarajevu. Majka je došla u Dubrovnik, tamo je odrasla i išla u školu, tamo je i radila. Otac je došao kao mladić. Bio je trgovački putnik.

Putovao je i živio nekoliko godina u Beču. U braku im se rodilo troje dece – sinovi Jakob i David i kćerka Mirjam-Mimica.

Mirjam je radni vek provela kao sekretar Dubrovačkog pozorišta, zatim kao sekretar Dubrovačkih letnjih igara. U isto vreme bila je jedan od najaktivnijih članova Židovske općine, njen potpredsednik i predsednica ženske sekcije i nosilac brojnih aktivnosti i odgovornosti.

Ima dvoje dece i troje unučadi. Živi u Dubrovniku.

Počelo je 1941. godine, po ustaškim propisima: zabranjuje se ovo, zabranjuje se ono. Potpisivane su naredbe od strane Rojnice i ostalih, od župana Buća. Bilo je zabranjeno: kretanje od 8 sati uveče do 7 sati prije podne, odlazak na javna kupališta, odlazak u kavane, u kino... Postoji čak i jedan plakat na kome piše da se zabranjuje odlazak u javne lokale Srbima, Židovima, Ciganima i psima.

Vidala sam Rojnicu svakog dana još od 1941, kad je počeo rat. Samo nas je ulica dijelila. Tamo je bila njegova trgovina, tamo su bila naša kućna vrata. Mi smo se pozdravljali, bio je jedan sasvim miran i pristojan čovjek. Međutim, bio je postavljen za stožernika u Dubrovniku. Svoga brata je postavio kao povjerenika kod nas u trgovinu.

To je značilo da smo dobili novog gazdu, da ništa, cijeli inventar, sve što je unutra, sav tekstil, da više nama ne pripada, da se to prodaje i inkas se predaje povjereniku. Gdje je to išlo dalje, ne bih mogla se sjetiti, ali u svakom slučaju, mi nismo mogli živjeti od toga.

Imali smo jedno vrijeme povjerenika čiji brat je bio veliki prijatelj sa mojom braćom. Taj i danas živi u Dubrovniku. Svjedočila sam u njegovu korist 1945. godine, kad je završio rat, jer on bi ovako rekao: „Gospar Ferera, ja idem sad i neće me bit sat i po”. I otišao bi. To je značilo – pokupi, uzmi što možeš, sakrij, spremi, prodaj, učini što te volja – jer je smatrao da treba pomoći na nekakav način. On je ipak kasnije bio suđen, ali za neke druge stvari, ne i kao ustaša. Uvidjeli su da on nije čovjek od povjerenja, pa su ga skinuli i onda stavili Rojničinog brata za povjerenika.

Teško sam doživjela nemogućnost da se dalje školujem. Bila sam u trećem razredu Trgovačke akademije kad je moja razrednica, profesoric Dolores Bračanović, koja je bila visoki ustaški funkcioner, nakon što me je ispitivala cijeli sat i pošto sam dobila pet – predavala nam je njemački – došla u trgovinu kod mog tate i rekla: „Gospar Ferera, došla sam vam nažalost javiti da vaša mala od sutra ne može dolaziti u školu. Propisi su takvi”.

Onda se sastao obiteljski konzilijum. Kako će to meni saopćiti? Mislili su da će biti teško to prihvatiti – i bilo mi je teško. Gorko sam plakala, bila nesretna i nisam nekoliko dana izlazila na ulicu. Onda sam shvatila da se to i drugima dogodilo. Ja sam bila jedna jedina u Trgovačkoj akademiji. Međutim, sve moje kolege i kolegice iz razreda nisu prestali sa mnom komunicirati i zvat me na izlete i zajedničke šetnje.

Nosili smo značke koje su se posebno u Dubrovniku pravile. Bile su od metala, vrlo uvredljive i ružne, tako prostački napravljene da su nam izbušile sve bluze i košulje. Sami smo ih morali platiti obrtniku koji ih je radio.

Mladi brat David je trebalo da u Leskovcu završi „tekstilnu tehniku“. Jednog dana je preko radija javljeno da škola iz Leskovca poručuje da svi maturanti dođu jer će se održati završni ispit. Mi smo to čuli, a on je rekao: „Ja idem, ja idem“. Mama je gorko plakala i rekla: „Molim

te, nemoj! Nije to važno. Ostani, važno je da ostanemo svi na okupu“. A moj otac, koji je uvijek bio slobodouman, je rekao: „Čuj, ne zna se šta će bit ni sa nama ni sa onima koji odu. Ako želi i ako je odlučio da ide, pustimo ga i ufajmo se da će sve dobro završiti“. I on je stvarno pošao, maturirao je i dobio diplomu. Međutim, rat se tako zahuktao da je ostao u Srbiji.

Strašno se napatilo. Bio je među četnicima, jer je to bio jedini način da se spasi. To je bio kraj gdje nije bilo partizana. Sakrivao se u zemunicama i dospio čak do štaba Draže Mihajlovića. Kao takav počeo se povlačiti prema Bosni. Onda je 1943. godine kapitulirala Italija. Sreo je neke svoje školske drugove koji su mu rekli: „Kud ćeš, ideš sa nama. Sva ti je familija u Dubrovniku pobijena, odvedena. Nemaš više nikog živoga“. I to je za njega bilo strašno. Sam se pješice, onako odrpan, onako jadan, uputio da ide sam vidjet šta se dogodilo sa obitelji. Uhvaćen je kod Mostara od partizanske patrole. Zatvorili su ga a onda je stiglo jedno vrlo neobično pismo od neke gospode Gaon, iz Mostara: „Ovdje, u Mostaru, nalazi se zatvoren jedan Židov iz Dubrovnika, ne znam tačno kako se zove, je li Ferrera ili Finci, ali mu je svakako ime David. Pa, ako ima nekoga od živih u Dubrovniku, toliko da znate da je on živ“. To pismo je došlo meni u ruke. Javila sam za to pismo mom starijem bratu Jakici, koji je već bio partizanski oficir. Odmah je došao, prvom vojnom vezom. Nas smo se dvoje uveče pripremili i ujutro krenuli. Onda se putovalo marvenim vagonima do Neretve. Mostovi su bili porušeni, pa smo se nekom catarom dotegli na drugu stranu i stigli u Mostar, gdje smo doznali u kojem je zatvoru. Otišli smo tamo. Kada se moj brat pojavio u partizanskoj uniformi, čovjek iz OZNE ga je upitao: „Kako ti dolaziš pitat za toga čovjeka, za Davida Ferreru, i kažeš da ti je brat? Znaš li da je on uhvaćen kao četnik, a vidim da si ti partizanski oficir?“

Onda mu je moj brat ispričao kako smo se mi 1941. razišli i kako je svak otišao svojim putem, spasavao se kako je umio. Tek onda nam je rekao: „Njega ovdje više nema, već je transportovan u Sarajevo. I po

MIRJAM u šetnji u periodu boravka u Dubrovniku

svoj će prilici biti vraćen u Leskovac da se ispita njegova djelatnost tamo i šta se sa njime događalo“. Brat je pitao da li može krenuti za njim u Sarajevo, da ga potraži. Dobio je odobrenje, ali ja nisam jer je to još uvijek bilo vrijeme borbi i nesigurnosti. Vratila sam se očajna iz Mostara, ne znajući ništa, a brat je produžio za Sarajevo. Tamo je doznao da su na Koševu svi, da ih ima oko deset tisuća zarobljenih. I uspio je poslat mu fotografije da vidi da smo živi i pismo da su roditelji isto tako živi u Italiji, u internaciji, da smo svi na broju. To mu je svakako podiglo duh.

Tada je bio nekakav veliki praznik, amnestirano je svih deset tisuća zarobljenika. Nisu ih mogli hraniti, držati na spavanju... I to se razmišljalo po Sarajevu. Moj brat je došao do porodice Baruh, naše bliske rodbine, i tamo doznao istinu. Oni su ga obukli, okupali, ošišali, obrijali i poslali ga u Dubrovnik. Dugo sam stajala na terasi kuće u kojoj sam živjela s mužem. Imala sam već malog Boba, čekala sam drugo dijete. Tužna sam sjedila i razmišljala i – odjednom ugledala jednog ošišanog čovjeka koji se teško penje uz stepenice! On je inače bio čovjek od preko sto kila, a ovaj nije imao niti 50. I u tome sam momentu prepoznala brata koji se vratio nakon sve te kalvarije. Obavjestili smo roditelje u Bariju da se Braco vratio živ. To je moja mama prije smrti uspjela doznati.

Pošto sam bila udata za pravoslavca i živjela s njime u kući, u naš stan je uselio jedan italijanski oficir sa svojom porodicom. Vodio je trgovinu, tzv. „Unione militare“, za vojno snabdjevanje. To su bili vrlo pristojni ljudi. Sa njima sam održavala kontakte, oni su dolazili k meni. Italijani – Italijani. Uvijek su puni osjećaja, naročito prema djeci.

Moji roditelji su dočekali kapitulaciju Italije na Rabu. Brat Jakica je odmah otišao u Rapski bataljon. Roditelji su, još dok su imali koju paru, zakupili neku trabakulu i prebacili se na Vis, na oslobođenu teritoriju. Nisu dočekali Nijemce koji su poslije okupirali Rab. Od Visa su krenuli opet kud koji – mili moji. Moji su otišli prvo za Bari, za Monopoli, pa za Barletu gdje su živjeli, a onda su krenuli za Taranto. I u Tarantu su se smjestili negdje privatno. Tamo je moja mama završila u bolnici, umrla je i tamo bila sahranjena. (Išla sam na groblje poslije rata sa sinom i snahom. Pošli smo i pronašli kosturnicu. Italijani su sve evidentirali, znala sam da je bila u 4. kosturnici, na tom i tom groblju, i tako smo to obilježili.)

Prvog novembra 1942. svi smo morali ući u hotel „Vreg“. Italijani su od Nijemaca dobili naredenje da treba ići na konačno rješenje židov-

skog pitanja. Oni su to odugovlačili. Njihovi visoki rukovodioci bili su uglavnom antifašisti. Antisemitizam je tamo malo poznat, tako da je narod pomagao koliko god je mogao. Ja znam po mojima: bili su u Tarantu i uvijek pričali o tome.

U hotelu sam dobila 24 sata, koliko da odem i da se udam i da se ponovo vratim. Došlo je naređenje za transport za Rab. Onda je kolonelo Đanbertoni, rukovodilac 5. korpusa, sa sjedištem u današnjem hotelu „Ekscelzior“, poručio: „Neka se mala spremi, pustićemo je vani, otpraticemo je s karabinjerima, nek' ide k mužu“. Tako su me pustili. Moji su transportovani za Rab.

To je već bila 1943. Otišli su Italijani, ustaše su se ponovo pojavile a došli su i Nijemci. Bili smo sakriveni, i ja i dijete i muž, u jednoj garsonjeri bez struje, bez grijanja, bez ičega, nekoliko mjeseci. To je bilo isto negdje na Boninovu, kod supruga čuvenog generala Černija.

Familija u Sarajevu je mahom stradala. Po očevoj strani obitelji niko nije preživio. Posljednje su veze bile sa mojom rodicom koja se isto zove Mirjam Ferera, a koja je završila farmaciju u Zagrebu. Pred rat se udala. Odvedena je u jedan, a suprug u drugi logor. Dobijala sam pisma od nje. Molila je da joj šaljemo stare džempere, nešto šta može parati pa plesti ponovo, jer će inače nervno krahirati. Pisala je da je atmosfera strašna. Slali smo joj hranu, i to se švindlalo u kutije „divke“. Do polovine bi je ispraznili, naredali bismo kocke šećera, pa opet kavu. Paketi, koji su dolazili, su se krali. Sve su uzimali što je bilo unutra dobro i vrijedno. Slali smo i odjeću. Pokušavali smo na neki način smirit i utješiti ih, uvjeravat da će doći bolji dani. Ali, tih boljih dana nije bilo.

Baka moja, Bona Ferera, završila je u Đakovu. Tamo sam našla njezin grob. Pa onda, tetka Bonči, isto tako je završila, rodica Mirjam Ferera je ubijena. Jesu li umirali od tifusa ili od gladi, te detalje ne bih znala reći, ali niko nije preživio. Dvadeset i sedam članova!

Kraj Drugog svjetskog rata zatekao me je u Dubrovniku. Kad su partizani oslobadali Dubrovnik i išli prema Rijeci Dubrovačkoj i kad je odjednom zasjalo svjetlo, cijeli se grad zasvijetlio. Mi smo sa terase, stanovali smo ispred Srđa, sve vidjeli i bilo nam je jasno – ušli su naši. Nastalo je veselje koje je trajalo nekoliko dana. Ništa se nije radilo, samo se plesalo, ljubilo i grlilo. Išlo se na dočeke i na govore. Vladalo je veliko oduševljenje.